

En månad vid hovet. Social interaktion och social ordning i det gustavianska Stockholm

Mikael Alm

Pehr Hilleströms målning *Publik taffel på Stockholms slott nyårsdagen 1779* visar vad som för de flesta nog är den mest omedelbara bilden av kungliga hov och kunglig hovhållning (figur 1). Här framträder det ceremoniella skådespelet med dess aktörer och statister, alla med sina tilldelade roller, omgivna av majestätiska inredningar, skimrande hovdräkter och praktfulla föremål. Platsen är kungens stora matsal. Vid bordets långsida sitter Gustav III själv med drottningen; vid vänster kortsida sitter de båda hertigarna, vid den högra sitter hertiginnan och prinsessan. Bordet omges av hovets uppvaktning och andra inbjudna. Bakom majestäterna står kungens kammarherrar och kammarjunkare. Till vänster står ambassadörerna – igenkända på sina utländska ordensband – och övriga uppvaktande. Endast damer av hög rang fick sitta. Riksrådinnorna och drottningens statsfruar sätter på sina taburetter till höger, ambassadriserna på sina till vänster. Hovmarskalcken som myndigt dirigerar serveringen framför bordet, liksom hovmästaren som till höger instruerar tre bordpager, förskäraren som sätter tallriken framför prinsessan, och en fjärde bordpage som närmar sig bordet med ett fat till vänster, illustrerar de invecklade turer som utmärkte hovceremonier som denna.¹

Dessa ceremoniella skådespel var en central komponent i Europas fursteabsolutistiska maktarrangemang; genom dem iscensattes idén om kungen som makdens centrum.² De var också en central komponent i Gustav III:s makthävdelse

¹ Drh 499 (Nationalmuseum, Stockholm). Bo Vahlne, "Gustav III:s taffel 1772–1792", i Magnus Olausson (red), *Katarina den stora & Gustav III* (Stockholm 1998) s. 593–598.

² Se exempelvis: Peter Burke, "State-Making and Image-Making from Renaissance to Baroque: Scandinavia in a European Context", *Scandinavian Journal of History*, 22 (1997) s. 1–5; Tim C. W. Blanning, *The Culture of Power and the Power of Culture: Old Regime Europe 1660–1789* (Oxford 2002) kapitel 1 & 2.

efter statskuppen 1772, där hovceremonielet och antalet hovfunktioner expanderades för att öka den kungliga lyskraften.³

Figur 1. Pehr Hilleström, Publik taffel på Stockholms slott nyårsdagen 1779 (NMDrh 499), olja på duk, 74 x 117,5 cm. Foto: Nationalmuseum. Nationalmuseum, Stockholm.

Men hovet var så mycket mer än den scen för kunglig pompa och ståt som Hilleströms målning framställer. Hovet var rikets första och största hushåll; det var en omfattande apparat som inbegrep ett brett spektrum av tidens samhälle. Till den månghövdade och genomgående adliga uppvaktningen kom den ännu större och icke-adliga betjäningen som inte syns i Hilleströms målning, men som skurat golven, dukat borden, lagat maten, putsat silvret, klätt kungligheterna, kört vagnarna med de inbjudna gästerna, och så vidare. Vid hovet samlades samhällets allra högsta och dess många lägre skikt: från grevliga hovmarskalkar och statsfruar, via tjänstemän som läkare och präster, vidare till bagare och kammarmamseller, ner till de allra enklaste stalldrängar och städerskor.

Det är denna bredare förståelse av hovet, med dess breda palett av människor i vardagen bortom pompan och stäten, som står i centrum för denna studie. Hovet ses som ett socialt mikrokosmos, där tidens sociala ordning dagligen reproducades och upprätthölls, men också utmanades och överskreds. I fokus står ett föga utnyttjat källmaterial från en tämligen ouppmärksam rättsinstans, nämligen de båda borgrätternas arkiv. Utifrån rättens protokoll syftar detta bidrag till att

³ Mikael Alm & Bo Vahlne, *Överkammarherrens journal 1778–1826: Ett gustavianskt tidsdokument* (Stockholm 2010) xii–xiii; Fabian Persson, *Survival and Revival in Sweden's Court and Monarchy, 1718–1930* (London 2020) s. 173–174; Björn Asker, *Hovet: Historien om ett kungligt maskineri* (Lund 2022) s. 213–215.

närmare studera just denna hovets vardag och interaktionen mellan de människor som trädde inför borgrätternas skrank i det gustavianska Stockholm.⁴

Hovet

Den bredare förståelsen av hovet som studieobjekt har tre huvudsakliga delar. Den första delen avser hovet som institution (och, för historikern, arkivbildare). Hovet är ett exempel på tidigmoderna samhällens utpräglat korporativa natur. Alla som uppbar lön från hovstaten utgjorde en korporation: från stalldrängen hela vägen upp till riksmarskalken, hovets högste ämbetsman och chef, underordnad endast kungen. Såsom korporation var hovstaten en av tidens många särskilda jurisdiktioner, med sina egna domstolar, i vissa fall även särskilda lagar och regler. Andra mer bekanta jurisdiktioner är universiteten, kyrkan, armén och flottan. Vid dessa domstolar rannsakades de kvinnor och män som ingick i korporationen av överordnade personer inom densamma. Vid universitetskonsistoriet rannsakades akademifränger, studentkokerskor och studenter av professorer, vid kyrkokonsistoriet rannsakades kyrkoherdar och amanuenser av biskopar och högre prästerskap, vid krigsrätten rannsakades meniga soldater av högre befäl, och så vidare.

Hovets domstol var de båda borgrätterna: Övre Borgrätten där adliga hovpersoner rannsakades, och Nedre Borgrätten där ofrälse hovpersoner rannsakades. I Övre Borgrätten presiderade riksmarskalken, vanligen företrädd av hovmarskalken, med kammarherrar som assessorer. I Nedre Borgrätten presiderade en kammarherre med hovjunkare eller motsvarande som assessorer. Övre Borgrätten var därtill den högre instans dit domar i Nedre Borgrätten kunde överklagas.⁵ Medan flera särskilda jurisdiktioner – inte minst universitetets – har behandlats utförligt inom social- och rättshistorisk forskning har hovet och borgrätterna ägnats förvånansvärt litet uppmärksamhet.⁶

Den andra breddande delen avser hovets sociala sammansättning. Hovet samlade som sagt mer än adliga hovmän och hovdamer. Hovstaten skall med fördel förstås som ett tvärsnitt av tidens samhällsordning. Hovet var strikt hierarkiskt, med skarpa gränser för över- och underordning. Å ena sidan, i hierarkins topp, stod de kungligas *uppvaktning* med idel adliga hovherrar, hovmästarinnor, hovfröknar, pager, med mera. Å andra sidan, i hierarkins botten, fanns *betjäningen*, med dels de som tjänade vid hovets olika delar och verksamheter såsom köken,

⁴ Detta är en första studie i projektet *A Year at Court: People, Places, and Social Order in Eighteenth-Century Sweden*. Tack till Gudrun Andersson, Jonas Lindström, Christopher Pihl, Johan Sjöberg och Henrik Ågren för kommentarer på texten.

⁵ Asker (2022) s. 145–148.

⁶ Se exempelvis Lars Geschwind, *Stökiga studenter: Social kontroll och identifikation vid universiteten i Uppsala, Dorpat och Åbo under 1600-talet* (Uppsala 2001); Johan Sjöberg, *Makt och vanmakt i fadersväldet: Studentpolitik i Uppsala 1780–1850* (Uppsala 2002); Carl Gustaf Spangenberg, ”*Omnia academiae membra*”: Vilka omfattades av den akademiska jurisdiktionen vid Uppsala universitet?”, i Per Andersson et al. (eds.), *Liber Amicorum Ditlev Tamm: Law, History and Culture* (Copenhagen 2011).

serveringen, de kungliga våningarna, stallet och husgerådskammaren, dels de många tjänstemän som likaledes betjänade de kungliga och hovets övriga personal och verksamheter.⁷

Denna grundläggande hierarki gör sig påmind i källmaterialet; det var den som strukturerade borgrätterna i en Övre rätt för adel och en Nedre för ofrälse. Men hovet ger därutöver inblickar i den mer komplexa sociala verkligheten bortom uppdelningen av människor i adel-ofrälse. Forskningen har betonat en mer relativ och dynamisk förståelse av tidigmoderna samhällen. De skall ses som fundamentalt ojämlika och genomhierarkiska samhällen, med en intrikat väv med flera genomkorsande och samexisterande hierarkier och föreställningar om olikhet, där en individs eller gruppens tillhörighet och ställning kunde variera beroende på sammanhanget.⁸ Vid hovet återfinns flera av dessa parallella ordningar: den mellan hög och låg i termer av social värdighet, den mellan rik och fattig i termer av ekonomisk förmögenhet och egendom, den mellan befallande och lydande i termer av administrativ myndighet, liksom – alltid närvarande och skillnadsgörande inom andra ordningar – den mellan män och kvinnor.⁹

Den tredje breddande delen, slutligen, avser hovet som ett urbant fenomen. Här tillkommer en dimension av hovet som social arena som inte var unik för hovet som jurisdiktion, men som ofta förbises i studier av hov.¹⁰ Kungar och därmed deras hov hade som regel sina säten i huvudstäder, i anslutning till statsförvaltning och övriga maktinstitutioner.¹¹ Hoven var sålunda del av en urban kontext, där hovets människor dagligen interagerade med stadens människor. En stadens bagare och en hovets bagare må ha tillhört olika jurisdiktioner – rådstugurätten respektive borgrätten – men de kan mycket väl ha bött grannar med varandra, lånat pengar av samma änka och tagit sin dagliga sup i samma källare.¹² Lika litet som i något annat fall av interaktion mellan sociala storheter var den mellan hov och stad konfliktfri. ”La marriage de la cour et de la ville”, skriver historikern Olivier Caporossi ifråga om motsvarande förhållanden i 1600-

⁷ Asker (2022) s. 31–43.

⁸ Mikael Alm, *Sartorial Practices and Social Order in Eighteenth-Century Sweden: Fashioning Difference* (New York 2022) s. 17–22. Se även Riitta Laitinen, *Order, Materiality, and Urban Space in the Early Modern Kingdom of Sweden* (Amsterdam 2017) s. 13–15; Henrik Ågren, ”Status, Estate, or Profession? Social stratification via titles in 1730s Sweden”, *Scandinavian Journal of History*, 42 (2017) s. 167–168.

⁹ Se Alm (2022) s. 18–22. Om genus och klass som ”two separate systems of social hierarchy”, se Susan Dwyer Amussen, *An Ordered Society: Gender and Class in Early Modern England* (New York 1988) s. 3.

¹⁰ Varken Persson (2020) eller Asker (2022) berör hovets relation till staden. I europeisk forskning har de ceremoniella aspekterna av interaktionen, snarare än de vardagliga, uppmärksamats. Se ex. Wim Blockmans & Esther Donckers, ”Self-Representation of Court and City in Flanders and Brabant in the Fifteenth and Early Sixteenth Centuries”, i Wim Blockmans & Antheun Janse (eds.), *Showing Status: Representations of Social Positions in the Late Middle Ages*, (Turnhout 1999) s. 81–111; Andrew Brown & Graeme Small, *Court and Civic Society in the Burgundian Low Countries c. 1420–1530* (Manchester 2007) s. 21–35; Ian W. Archer, ”City and Court Connected: The Material Dimensions of Royal Ceremonial, ca. 1480–1625”, *Huntington Library Quarterly* 71:1 (2008) s. 157–179.

¹¹ Se exempelvis Erin Griffey, ”Introduction”, in Erin Griffey (ed.), *Early Modern Court Culture*, (Abingdon & New York 2022) s. 3–4.

¹² Archer (2008) s. 158–159.

talets Madrid, ”se fait dans la bruit, les cris et le sang”; föreningen mellan hovet och staden slöts med buller, skrik och blod.¹³

Hovets interaktion med staden och dess sociala kategorier märks i källmaterialet. Ordningen var den, att om en part i ett ärende tillhörde hovstaten så skulle ärendet föredras vid borgrätterna, oavsett vilken jurisdiktion den andra parten lydde under.¹⁴ Ärenden mellan hovfolk förekom givetvis, men vanligare var ärenden mellan hovfolk och stadsfolk. Protokollens kärande och svarande ger syn för sägen: en stadens juvelerare mot en hovets buntmakare, en stadens traktör mot en hovets ceremonimästare, en stadens snickare mot en hovets kammarvaktmästare, en stadens kryddkrämare mot en hovets falckenär, en stadens droghandlare mot en hovets apotekare, och så vidare.¹⁵

Sådan är alltså den bredare förståelse som här anläggs på hovet. Med utgångspunkt i den tar sig denna studie an borgrätternas protokoll för att kartlägga och studera interaktionen mellan de valda kategorierna klass (med höga och låga), genus (med män och kvinnor), och hemvist (med hov och stad) år 1780.

Februari 1780

År 1780 har valts då ingenting särskilt hände vid hovet detta år. Ingen riksdag samlades, inga kungliga barn föddes eller döptes, det firades inga kungliga bröllop, det hölls inga kungliga begravningar, det förekom inga andra statsceremonier eller större tillställningar. Det var helt enkelt ett vanligt år vid hovet. Denna första och sonderande studie fokuserar på februari 1780 – en helt vanlig månad vid hovet. Den inleds med en överblick, där ärenden och interaktioner vid borgrätterna under månaden betraktas från ett fågelperspektiv.

Borgrätterna hade denna månad fyra sessioner vardera.

Tabell 1: Sessioner och ärenden vid Nedre och Övre Borgrätten, februari månad 1780

	Sessioner (datum)	Unika ärenden	Förhandlingar
Nedre Borgrätten	4/2, 11/2, 18/2, 25/2	21	40
Övre Borgrätten	3/2, 10/2, 17/2, 24/2	11	19

Källa: 4/2, 11/2, 18/2, 25/2 1780, Nedre Borgrätten, AI:26. Slottsarkivet i Stockholm; 3/2, 10/2, 17/2, 24/2 1780, Övre Borgrätten, AI:21. Slottsarkivet i Stockholm.

¹³ Olivier Caporossi, ”La police à Madrid: Conflits de jurisdiction dans une société de cour”, *Revue d'histoire moderne et contemporaine*, 1 (2003) s. 29.

¹⁴ Den andra parten dömdes vid sin jurisdiktion. Hovkonditorn Aubert dömdes sälunda för hor med pigan Mathsdotter vid Nedre Borgrätten, medan pigan hänvisades till ”Stadens högtärade Östra Kämners Rätt” för ”afdomande”. 4/2 1780, Nedre Borgrätten, AI:26. Slottsarkivet i Stockholm.

¹⁵ Exemplen är från 4/2, 18/2 1780, Nedre Borgrätten; 10/2 1780, Övre Borgrätten, AI:21. Slottsarkivet i Stockholm.

Sammanlagt förekom 32 unika ärenden vid borgrätterna, vilka behandlades vid totalt 59 förhandlingar (Tabell 1). Såväl antalet unika ärenden som antalet förhandlingar var betydligt högre, kring det dubbla, vid Nedre jämfört med Övre Borgrätten. Därtill kommer att av de 11 ärenden som förekom vid Övre Borgrätten var nio (en förkrossande majoritet) överklaganden; tre av dessa var överklaganden från Nedre Borgrätten, fem var överklaganden från Riksmarskalksämberet, ett avsåg ett utslag från en ännu oklar instans (sannolikt endera av de nämnda).¹⁶

De 32 ärendena fördelade sig på sju ärendetyper: Arvsvist, Fordran, Förmyndarskap, Sedlighet, Tjänsterelaterat, Äktenskapsvist samt Registrering av handlingar (såsom testamenten, bouppteckningar och avvitringsbevis).

Tabell 2: Ärendetyper vid Nedre och Övre Borgrätten, februari månad 1780

	I	II	III	IV	V	VI	VII
Nedre Borgrätten	2	7	2	2	3	2	3
Övre Borgrätten	1	10	–	–	–	–	–
Totalt	3	17	2	2	3	2	3

Anm.: I: Arvsvist, II: Fordran, III: Förmyndarskap, IV: Sedlighet, V: Tjänsterelaterat, VI: Äktenskapsvist, VII: Registrering

Källa: 4/2, 11/2, 18/2, 25/2 1780, Nedre Borgrätten, AI:26. Slottsarkivet i Stockholm; 3/2, 10/2, 17/2, 24/2 1780, Övre Borgrätten, AI:21. Slottsarkivet i Stockholm.

Ärendena visar en tydlig tyngdpunkt: fordringsmål dominerar stort vid båda borgrätterna (Tabell 2). Detta speglar allmänna mönster i tiden: ekonomiska tvister dominerade överlag vid 1700-talets domstolar.¹⁷ Det föreligger skillnader mellan borgrätterna. Ärendebreden är påtagligt större vid Nedre Borgrätten; där förekom samtliga sju ärendetyper, medan endast arvsvister och fordringsmål förekom vid Övre Borgrätten (i vart fall, skall tilläggas, i de ärenden som föredrogs i februari 1780). Fordringsmålen särskilt starka dominans vid Övre Borgrätten (tio fall av elva) kan spegla dess ställning som högre instans, där parternas benägenhet att överklaga domar torde ha varit större.

Flera ärenden gick in i varandra, vilket återspeglar komplexitet i interaktionerna. Ett ärende, med en kärande eller svarande, kunde ge upphov till ett annat

¹⁶ 3/2, 10/2, 24/2 1780, Övre Borgrätten. Slottsarkivet i Stockholm. De nio ärendena var kammarvaktmästaren Lagerqvist *vs* skomakaren Lundin; lakejen Lind *vs* änkan Hell; hustrun Geting *vs* hustrun Österberg; generallöjtnanten Mörner *vs* översten Ulflou; hovjägaren Schief *vs* bryggaren Bröms sterbhus; materialisten Kindt *vs* hovapotekaren Sahlberg; hovintendenten Rehn *vs* arkiatern Wertmüller; överhovstallmästaren De la Gardie *vs* kryddkrämaren Winberg; överkammarherren De la Gardie *vs* notarien Lange.

¹⁷ Se exempelvis Maria Ågren, "Att lösa ekonomiska tvister – domstolarnas främsta sysselsättning på 1700-talet?", *Historisk tidskrift*, 108 (1988) s. 497–498. Ågren studerar landsbygdens agrara samhälle. Se även Gudrun Andersson, *Tingets kvinnor och män. Genus som norm och strategi under 1600- och 1700-tal* (Uppsala 1998) s. 70–71, 294.

ärende, med en annan kärande eller svarande. Så såg Nedre Borgrätten anledning att vid upprepade tillfällen begära in räkning från hovmålaren Philip Clausen för förmyndarskapet för den avlidne hovträdgårdsmästaren Dittloff Thörlls dotter. Den 11 februari trädde hovköksmästaren August Weschau inför rätten med begäran om att själv bli entledigad från samma förmyndarskap, ”så i anseende till dess tilltagande ålder och sjuklighet” som att det var hans ”medförmyndare” Clausen som ”om händer haft den omyndiges arfsmedel, och therfore är ansvarig”. Det brände tydligt i marken kring hovmålaren, och köksmästaren valde att stiga åt sidan.¹⁸

Ett ärende av en typ kunde därtill knoppa av sig till ett ärende av en annan typ. Den 4 februari kallades exempelvis hovmästaren och konditorn vid änkedrottningens hov, Anton Aubert, till Nedre Borgrätten i ett sedlighetsmål. Han anklagades för att ha begått hor och gjort pigan Louisa Fredrica Mathsdotter med barn. Pigan var hemmahörande i Tvetas socken i Södermanland och var på besök hos en släkting, hustru Greta Christina Sefwring, på Normalm. Konditorn dömdes sedermera till böter, men redan den 11 februari, alltså vid rättens nästföljande session, infann sig hans hustru, Ulrica Kierman, för att begära skilsmässa. Hon hade, förklarade hon till protokollet, alltid hyst ”vänskap” till sin make, men ”minnet” av hans otrohet med pigan ”kunde lägga grund i framtiden för osämja”.¹⁹ Sedlighetsärendet hade knoppat av sig till en äktenskapstvist.

Vänds blicken från ärendetypen till aktörer, kan förhållandena mellan de tre kategorierna – klass, genus och hemvist – likaledes åskådliggöras kvantitativt. Kategorierna används här i förenklad form (i strid med ovan anförda behov av problematisering) för att skapa överblick. Som interaktion i termer av klass räknas ärenden där adlig och ofrälse person stod som kärande och/eller svarande; som interaktion i termer av genus räknas ärenden där man och kvinna stod som kärande och/eller svarande, och som interaktion i termer av hemvist räknas ärenden där personer från staden och hovet stod som kärande och/eller svarande. Ett och samma ärende kan (och låter sig som regel) kodas som flera kategorier: ett ärende med en greve från hovet och en bagarhustru från staden ger alltså utslag för alla tre.²⁰

¹⁸ 4/2, 11/2 (cit), 18/2, 25/2 1780, Nedre Borgrätten. Slottsarkivet i Stockholm. Hovmålarens upprepade underlåtenhet att infinna sig på rättens kallelser är sannolikt ett exempel på det ”förhållandets praktik” som var vanlig i tiden. Se Dag Lindström, ”Förhållandets praktik: En politisk och social strategi i det tidigmoderna Sverige”, *Historisk tidskrift*, 125 (2005) s. 5–24.

¹⁹ 4/2, 11/2 (cit), 18/2 1780, Nedre Borgrätten. Slottsarkivet i Stockholm. Skilsmässa beviljades.

²⁰ Tre av ärendena, alla från Nedre Borgrätten, har kategoriserats utifrån mer indirekta interaktioner än inför rätten närvarande parter: dels ärendet med hovmålaren Clausens förmyndarskap, vilket har kategoriserats som genus på basis av interaktion mellan hovmålaren och dottern, dels hovköksmästaren Weschaus påföljande begäran att bli entledigad från förmyndarskapet, vilket på samma grund har kategoriserats som genus, dels hovskafferibokhållaren Cronwalls begäran om avvitringsbevis från sin förra hustru, vilket även det har kategoriserats som genus på basis av interaktionen mellan make och maka. 4/2, 11/2, 25/2 1780, Nedre Borgrätten. Slottsarkivet i Stockholm. Därtill finns fyra ärenden som inte ger träff i denna studies kategorier: dels hovauditörens registrering av att de föreskrivna ¼ procent av hovbrodören Leus kvarlätenskap hade tillfallit kronan, dels fordringsärendet mellan kanslisten Egertin och kocken Edling, båda ofrälse män vid hovet, dels

Tabell 3: Interaktioner vid Nedre och Övre Borgrätten, februari månad 1780

	Klass	Genus	Hemvist
Nedre Borgrätten	4	10	10
Övre Borgrätten	4	1	7
Totalt	8	11	17

Källa: 4/2, 11/2, 18/2, 25/2 1780, Nedre Borgrätten, AI:26. Slottsarkivet i Stockholm; 3/2, 10/2, 17/2, 24/2 1780, Övre Borgrätten, AI:21. Slottsarkivet i Stockholm.

Interaktionerna ger syn för sågen ifråga om hovet som del av en urban kontext (Tabell 3). Mer än hälften (17 st.) av februari månads 32 ärenden avsåg interaktioner mellan hovets och stadens människor. Genus och interaktionen mellan kvinnor och män är näst störst. Klass och interaktionen mellan hög och låg följer nära därpå. Här finns skillnader mellan de båda borggrätterna. Det är i Nedre Borgrätten som de genuskodade ärendena återfinns: dess tio ärenden står mot Övre Borgrättens enda ett. I Övre Borgrätten dominerar istället hemvist med interaktionen mellan hov och stad, följt av klass med interaktionen mellan adel och ofrälse. Först därefter följer interaktionen mellan kvinnor och män.

Korrelationerna mellan ärendetyper och interaktioner kan kommenteras. Vissa är självklara, såsom att sedlighetsmål och äktenskapstvister sammanfaller med interaktioner mellan kvinnor och män. Andra korrelationer fördjupar förståelsen av redan påvisade mönster. Sex av sju fordringsärenden vid Nedre Borgrätten och sju av tio vid Övre Borgrätten – 14 av februari månads 17 fordringsärenden – inbegrep interaktion mellan hov och stad. Detta bekräftar hovet som del av en urban kontext. Interaktionen mellan hovet och staden var i hög grad av ekonomisk art. Hovets människor interagerade med stadens människor kring detsamma som stadens människor interagerade med varandra, nämligen kring det som staden, genom sina hantverk och sin handel, erbjöd i termer av varor och tjänster – från snickeri och smide via kryddor och husrum till mat och dryck.²¹

Avslutningsvis kan bilden fördjupas om blicken vänds mot parterna: de kārande och de svarande.²² De mönster som kan skönjas erbjuder inga

fordringsärendet mellan de två adliga hovmännen Mörner och Ulflou, dels fordringsärendet mellan de ofrälse hovmännen Rehn och Wertmüller. 4/2, 11/2 1780, Nedre Borgrätten. Slottsarkivet i Stockholm; 3/2, 17/2 1780 Övre Borgrätten. Slottsarkivet i Stockholm.

²¹ Se My Hellsing, "Shopping som socialt kitt vid det svenska hovet från sent 1700-tal till tidigt 1800-tal", i My Hellsing & Johanna Ilmakunnas (red.), *Shopping i Stockholm: Sociala praktiker på gatunivå, 1700–1850* (Stockholm 2023). Hellsing kartlägger det gustavianska hovets – primärt hertiginnan Hedvig Elisabeth Charlottas – "shoppingpraktiker" (s. 70), där just dessa ekonomiska transaktioner mellan ett konsumerande hov och saluförande stad återfinns. Hellsings fokus är emellertid på den sociala distinktion som konsumtionen syftade till inom hovet.

²² Det följande baseras på 4/2, 11/2, 18/2, 25/2 1780, Nedre Borgrätten. Slottsarkivet i Stockholm; 3/2, 10/2, 17/2, 24/2 1780, Övre Borgrätten, Slottsarkivet i Stockholm. AI:21. Parterna har endast räknats en gång (inte varje inställelse i ärendet): var de kārande vid ärendets första inställelse under februari månad en skomakare och hans hustru så registreras två kāranden; var de svarande

övertäckningar. Ifråga om klass var borggrätternas människor utpräglat ofrälse: 22 av de kändande mot de adliga 4, 34 av de svarande mot de adliga 3. Ifråga om genus dominerades borggrätterna av män: 52 män mot 11 kvinnor. Antalet käranden var för båda könen högre än antalet svaranden – 30 mot 22 för män respektive 7 mot 4 för kvinnor. I relativa tal är emellertid skillnaden större bland kvinnor, med knappt två tredjedelar käranden, jämfört med männens strax över hälften käranden. Ifråga om hemvist, slutligen, bekräftas hovet som del av en urban kontext med den nära interaktionen mellan hovets och stadens människor. Förhållandet som sådant är tämligen jämt, men staden dominerade bland de kändande (15 mot 10) medan hovet dominerade bland de svarande (24 mot 12).

Mönster framträder. Det var vid Nedre Borggrätten som det mesta hände, såväl i termer av antal ärenden som antal ärendetyper och blandade interaktioner. Fordringsmål dominerade vid såväl Övre som Nedre Borggrätten och ett betydande antal av dessa ekonomiska mellanhavanden stod mellan hovets och stadens människor, där ofrälse personer, flertalet män, dominerade bland såväl kändande som svarande.

Från denna kvantitativa överblick övergår studien nu till att se närmare på tre specifika ärenden för att visa vad de – som exempel ur borggrätternas material – berättar om interaktioner vid hovet, den helt vanliga månaden februari, det helt vanliga året 1780.

Hovbetjänarna och kungens silvertallrik

Den 4 februari 1780 kallades tre hovbetjänare – taffeltäckaren Nils Hellström, silverknekten Johan Wessman och silverkammarbetjänten Elias Engström – till Nedre Borggrätten för att höra dess utslag. Ärendet rörde en silvertallrik som förkommit vid kungens taffel på Stora Ordensdagen den 28 april föregående år. Det var en tung tallrik: 56 ½ lod, det vill säga drygt 7,5 hg. Guldsmeden Anders Staffel hade på rättens uppdrag värderat den till 29 riksdaler 39 skilling och 4 runstycken specie. De tre hovbetjänarna dömdes att med lika delar ersätta tallriken, alltså

sex hovbetjänare så registreras sex svaranden, och så vidare. I de fall då käranden är ”actor” har ingen kändande räknats. Actor var som regel hovauditören, borggrätternas åklagare, som vid rätten företrädde hovet som organisation, inte sig själv. Asker (2022) s. 147. Detta är fallet i tre ärenden, samtliga vid Nedre Borggrätten, samtliga kategoriserade som tjänsterelaterade ärenden: dels två ärenden där hovauditören kallar hovbetjänare angående förkommet silver, dels ett ärende där densamme kallar hovpredikanten Johan Gabriel Billing angående en nedlåtande påskrift som han gjort på den av överhovpredikanten upprättade ”Prediko-touren” (schemat för hovpredikanternas predikningar i hovkapellet). 4/2, 11/2 1780, Nedre Borggrätten. Slottsarkivet i Stockholm. Detsamma har gjorts i ärendet med hovmålarens Clausens förmyndarräkning, där det närmast är Nedre Borggrätten, som inkräver räkningen, som är kändande, samt ärendet med hovköksmästaren August Weschaus begäran att befrias från samma förmyndarskap. 4/2, 11/2 1780, Nedre Borggrätten. Slottsarkivet i Stockholm.

nästan 10 riksdaler vardera.²³ Detta var höga belopp. Enligt 1778 års hovordning tjänade en taffeltäckare på stat 100 riksdaler per år, en silverknekt 90 riksdaler och en silverkammarbetjänt 50 riksdaler.²⁴ De tre hovbetjänarna dömdes sålunda till att böta mellan en tiondel och en femtedel av sina årslöner.

Den saknade silvertallriken hade noterats vid avdukningen samma kväll. Hovmarskalken, som ansvarade för allt som rörde de kungliga tafflarna, underrättades följande morgon och den 7 maj 1779 inleddes rannsakingen i Nedre Borgrätten med att silverknekten Wessman kallades till förhör. Cirkarna vidgades raskt. Den 21 maj återkallades Wessman, nu tillsammans med nämnda taffeltäckaren Hellström och silverkammarbetjänten Engström, vilka jämte Wessman haft ansvar för silvertallriken vid taffeln. Ytterligare två betjänter, vaktmästaren Herjander och fyrbytaren Gahn, kallades på de svarandes begäran för att vittna om förloppen kring tallriken den där kvällen. Det hade, enligt Hellström, Engström och Wessman, varit stor trängsel kring taffeln. Vaktmästaren och fyrbytaren, som ”till wackt [...] blifwit satte” i Livdrabantsalen dit all disk fördes för tvätt (istället för, som brukligt, till Stånddrabantsalen) för att öka säkerheten kring det kungliga silvret, bekräftade på rättens fråga trängseln. Det hade varit ”så stor samling af folk att Betjeningen med all möda kunde komma fram och tillbaka” till och från den kungliga taffeln. Häri vilade betjänernas fåfänga försvar. På grund av den trängsel som rådde kring matsalen nämnda afton var det ”eij möjeligt” för silverkammarbetjeningen att ”answara för hwad som då bortkommit”. Taffeltäckaren Hellströms bästa gissning var att ”tallriken nödwändigt måst bortkomma i Konungens egen MatSahl eller i LifDrabante Sahlen”.²⁵

Det är ett utpräglat hovärende med interaktion mellan hög och låg. Här återfinns hovets grundläggande hierarki. Å ena sidan står den adliga uppvaktningen som avbildas på Hilleströms målning. Å andra sidan, osynliga hos Hilleström, står den underordnade betjeningen som tjänade kring de adliga vid det kungliga bordet: taffeltäckaren med ansvar för dukningen och serveringen, biträdd av silverknekten, som med sin underordnade silverkammarbetjänt ansvarade för hanteringen av det kungliga silvret, med dess tallrikar, soppskålar, bestick, saltkar, terriner, med mera.

Men bortom en skenbar enkelhet finns komplexitet. De tre betjänarna var dubbelt underordnade: de var underordnade i termer av klass bland personer av högre börd och social värdighet än dem, och de var underordnade i termer av rang, underställda personer som hade mer myndighet än dem och som befallde över dem. Vägen från hovmarskalken via hovmästaren, förskäraren och bordspagerna ner till betjeningen (och fortsatt inom denna) beskrev en kedja av fallande myndighet, där betjänarna befann sig längst ner. Kedjan fortsatte från hovmarskalken upp till riksmarskalken och i förlängningen till kungen själv, hovets upphöjde husbonde, under vilken de alla lydde. I denna dubbla underordning var

²³ 4/2 1780, Nedre Borgrätten. Slottsarkivet i Stockholm.

²⁴ Se 1778 års Hovordning, i Alm & Vahlne (2010) s. 402 (Bilaga 2).

²⁵ 7/5, 21/5 1779, Nedre Borgrätten, AI:25. Slottsarkivet i Stockholm.

betjäningen ett slags hovets menighet under en i värdighet upphöjd och i myndighet befallande överhet.

Rättens fortsatta rannsakingar öppnar för hovets vidare sociala cirklar. De tre betjänarna kallade som nämnts ytterligare betjänter till sitt försvar: vaktmästaren Herjander och fyrbytaren Grahn. Den förre höll allmän tillsyn i slottet, den senare såg till att det brann i de eldstäder där det skulle brinna. Den där aftonen kallades de alltså båda från sina egentliga sysslor för att hålla extra vakt vid det kungliga silvret. Betjäningens cirklar vidgas ytterligare när blicken lyfts från denna kväll. Det var vare sig första eller sista gången som de tre betjänarna förekom i rättens protokoll. Ärendet direkt före Nedre Borgrättens meddelande av dom den 4 februari avsåg ett utslag i ett annat ärende ”angående åtskilligt tid efter annan förkommit Kongl: Håfwet tillhörigt Silfwer”. Här återfinns de tre, tillsammans med tre andra betjänter: taffeltäckaren Hjort samt silverknektarna Mosett och Goldtberg. Den 31 mars dyker de tre upp igen, i ett ärende rörande ”tid efter annan förkomna linnepersedlar”, nu i sällskap av ytterligare hovbetjänter: dels de redan bekanta Hjort, Mosett och Goldtberg, dels skaffaren Wibergsson, taffeltäckaren Bomans änka Hedvig Christina Lilja, samt – och bestämt längre ner i de lägres hierarki – kapelldrängen Lars Hjerner och fatburspigan Greta Linquist. Alla hade de, liksom i fallet med silvertallriken, haft ”ansvar” för det förkomna linnet, och de anklagades nu för att ha svikit detta ansvar (anklagelser om stöld förblev även här implicita).²⁶

Bortom betjäningen – hovets menighet – ger protokollen inblickar i hovet som en plats för än vidare social interaktion. Hovet var en av det gustavianska Stockholms sociala tummelplatser.²⁷ I de tre hovbetjänarnas tal om ”trängsel” och myckenheten av ”folk” kring matsalen på Stora Ordensdagen anas de vidare cirkelarna och den avsevärt mer stökiga och – framförallt – socialt mer komplexa verkligheten bortom Hilleströms tillrättalagda scen. Det är inte bara betjäningen som har utelämnats i målningen. Det har även de åskådare som tillställningar som denna attraherade, och som de tre betjänarna återopade i sitt försvar. Dessa åskådare utgjorde en majoritet av de närvarande i matsalen. De stod vid väggen på den sida av bordet där Hilleström har placerat betraktaren (vi blir så att säga en av åskådarna).²⁸ Det var många som hade intresse av att synas bland och ses av kungligheterna och hovets parnass, eller som önskade sola sig i glansen, eller som bara sökte en stunds underhållning. Bland dem fanns ytterligare hovfolk, stadsfolk, tillresta besökare i huvudstaden, utrikes som inrikes, och så vidare. Protokollen ger vid handen att det inte rörde sig om uteslutande förnämt folk. När rätten följde upp betjänarnas vittnesmål med frågan ”hwad folk thet warit” som skapat sådan trängsel, blev svaret ”att thärwid ända [ner] till Sjömän och Pojkar

²⁶ 4/2, 31/3 1780, Nedre Borgrätten. Slottsarkivet i Stockholm.

²⁷ Så räknar Christopher Landstedt Stockholms slott (hovets hemvist) som en av huvudstadens nyckelplatser för publika festligheter och arrangemang, jämte Stora Bollhusteatern, Kungsträdgården, Operahuset och Börshuset. Christopher Landstedt, *Fester, platser och visuell kultur i Stockholm under den gustavianska perioden* (Stockholm 2023) s. 52–53.

²⁸ Vahlne (1998) s. 594.

[...] trängdt sig fram”.²⁹ Här kan betjänarna förvisso haft anledning att överdriva för att peka ut potentiella tjuvar kring silvret, men deras vittnesmål ger en fingerisning om den sociala bredden bland dem som vid tillställningar som denna trängdes kring – och interagerade i – de kungliga gemaken (rätten såg ingen anledning att ifrågasätta vittnesmålet).

Skomakarparet och silvertvätterskans testamente

När silvertvätterskan Maria Lona Sjöholm, sannolikt någon gång under år 1779, avled så efterlämnade hon ett testamente som blev föremål för tvisteärenden vid Nedre Borgrätten. Med sina totalt sex förhandlingar i två separata mål var detta det mest intensiva ärendet vid borgrätterna under februari månad 1780. Enligt testamentet tillföll silvertvätterskans kvarlåtenskap odelat hennes syster, jungfru Anna Sjöholm. Den 17 december 1779 stämde skomakaren Jacob Kunther och hans hustru Catharina jungfru Anna och hennes bror, tobaksarbetaren Olof Sjöholm (som förestod sterbhuset), inför Borgrätten. De yrkade att de, i enlighet med silvertvätterskans i livet givna löfte, som ersättning för utförda tjänster, hade rätt till en del av kvarlåtenskapen, närmare bestämt ”Ett hundrade Tjugo Nio Riksdaler Sexton Schillingar Specie”.³⁰

Ärendet ger flera inblickar i tidens sociala interaktioner. Det har kodats som interaktion mellan hov och stad och mellan män och kvinnor. Ifråga om interaktionen mellan hov och stad illustrerar det just hur svagt ett ärendes koppling till hovet kunde vara, och hur mycket av stadens liv och vardag som återfinns i borgrätternas material. Ärendet var djupt rotat i staden och interaktionen mellan stadens människor. Det kårande skomakarparet Kunther hörde till staden, den svarande jungfrun liksom hennes bror tobaksarbetaren hörde till staden. De kallade vittnena stärker bilden: skomakarparet kallade ”Strumpwäfvare Enkan Lyrman”, ”Ullkammarhustrun” (som inte nämns vid namn) samt ”Mätaren Hans Wikström” och ”hans hustru Catharina Wikström”.³¹ De hörde alla till staden och deras vittnesmål avsåg genomgående händelser som hade utspelats i stadens rum (undantaget var änkan Lyrmans vittnesmål, som inbegrep ett tillfälle när hon ”besökt” silvertvätterskan ute hos hovet under dess sommarejour på Drottningholm).³² Ärendets enda koppling till hovet, det som gjorde att det var till Borgrätten som skomakarparet fick ta sin klagan, och att det var dit som stadens alla inblandade fick bege sig, var att den avlidna silvertvätterskan, vars testamente de

²⁹ 21/5 1779, Nedre Borgrätten. Slottsarkivet i Stockholm.

³⁰ 17/12 1779, Nedre Borgrätten. Slottsarkivet i Stockholm. Det andra ärendet kring testamentet kom samma dag, då även brodern, tobaksarbetaren, väckte talan mot jungfru Anna. Redan vid Borgrättens nästa session, den 11 februari, drog brodern tillbaka sin talan med förklaringen att ”hans tancka aldrig varit eller är att klandra händes [silvertvätterskans] till sin efterlevande Syster gjorde Testamente”, utan att hans ombud ”thärutinnan handladt emot hans willja och wettskap”. 4/2, 11/2 1780, Nedre Borgrätten. Slottsarkivet i Stockholm.

³¹ 4/2, 18/2 1780, Nedre Borgrätten. Slottsarkivet i Stockholm.

³² 18/2 1780, Nedre Borgrätten. Slottsarkivet i Stockholm.

önskade bestrida eller hävda, i livstiden haft tjänst vid det kungliga sockerbageriet och därmed hörde till hovstaten.³³

Men framförallt ger ärendet inblickar i tidens genusordning, i förlängningen dess hushållsordning och hur tidigmoderna hushåll agerade, och förväntades agera, inför rätten. Husbondens starka ställning i hushållet är omskriven. Det var enligt den normativa ordningen husbonden som representerade hushållet utåt, däribland inför rätten. Att den vardagliga verkligheten var mer komplex än vad idealet föreskrev är likaledes omskrivet.³⁴ Det är om denna mer komplexa interaktion mellan män och kvinnor som ärendet berättar.

Skomakare Jacob och hans hustru Catharina agerade som ett äkta par – som skomakarhushållets husbonde och husmor – inför Nedre Borggården. Just hur jämbördiga de egentligen ansåg sig vara kan givetvis inte utläsas i källorna, men de framträdde tillsammans. Den 17 december 1779 var det, enligt protokollet, ”Skomakaren Jacob Kunther och dess hustru Catharina Kunther” som framträdde för att instämma tobaksarbetaren och jungfrun; vid de efterföljande förhandlingarna var det ”Skomakare Jacob Kunther och dess hustru Catharina Kunther” som anfördes som käranden, och det var skomakaren och hans hustru som förklarade, förmenade och agerade i de protokollförda förhandlingarna. Vid sessionen den 18 februari invände jungfru Sjöholms ombud, vice auditören Daniel Rundborg, att skomakarparets ombud, kanslisten Abraham Agertin, inte var på plats i rätten. Han begärde därför att ”saken måtte uppskjutas intill dess sådant sker”. Skomakarparet – återigen ”Kunther och dess Hustru” – invände och hävdade att något ombud inte behövdes ”enär *de som hufvudmän* woro tillstädes och dess biträde icke begärdes”. Saken resolverades av rätten till skomakarparets fördel.³⁵

Men, och fortsatt intressant ifråga om tidens genusordning, den normativa ordningen var synnerligen närvarande vid rätten. Det fanns en tydlig gräns för vad ett ordningsäskande ideal accepterade av en bråkig verklighet. Vid sessionen den 11 februari infann sig nämligen hustru Catharina för ovanlighetens skull ensam, ”å egne och sin makes vägnar”. Rätten frågade om hon ”var försedd med sin mans Fullmagt, att thenna sak å hans vägnar utföra”. Hustrun svarade att hon ”icke ansedt någon sådan Fullmagt wara af nöden” och anhöll om att få höra de vittnen som hon och hennes make kallat.³⁶

³³ Silvertvätterskans tjänst vid kungliga sockerbageriet framgår av protokollet. 17/12 1779, Nedre Borggården. Slottsarkivet i Stockholm.

³⁴ Se exempelvis Gudrun Andersson Lennström, ”Makt och myndighet: Kring 1686 års lagkommission och kvinnans vardagsmakt”, i Gudrun Andersson Lennström & Marie Lennersand, *Sprickor i muren: Funktion och dysfunktion i det stormaktstida rättssystemet* (Uppsala 1994) s. 3–9.

³⁵ 17/12 1779, Nedre Borggården; 4/2, 18/2, 25/2 1780, Nedre Borggården. Slottsarkivet i Stockholm. Min kursivering.

³⁶ 11/2 1780, Nedre Borggården. Slottsarkivet i Stockholm. Skomakarhustruns agerande var inte unikt; det förekom i tidigmodern tid att hustrur uppträdde vid rätten utan att fysiskt företrädas av sina makar (och att det accepterades av rätten). Se exempelvis Christopher Pihl & Maria Ågren, ”Vad var en hustru? Ett begreppshistoriskt bidrag till genushistorien”, *Historisk tidskrift*, 134 (2014) s. 181.

Rätten svarade med vad som närmast kan beskrivas som en skolboksformulering av den normativa ordningen mellan kvinnor och män. Idealet med husbonden som hushållets företrädare spelades upp i rätten:

Men som Hustru Kunther, såsom then thär sjelf under målsman står, icke äger efter Lag rätt att sin egen än mindre sin mans talan föra; Alltså kunde Kongl: Rätten i dag wid detta mål icke någon vidare hand lägga, utan tillsades Hustru Kunt[h]er, thet bör hännens man antingen sjelf tillstädes komma, eller ock lemna hänne eller någon annan behörig Fullmagt att thenna sak utföra.³⁷

Skomakarhustrun undfick sålunda en skarp näpst av rätten. Att hon framträdde och agerade vid sin makes sida var i sin ordning, men när hon framträdde ensam, med anspråk på att själv företräda sin make och därmed hushållet, blev hon bryskt tillrättavisad.³⁸ Tilläggas skall att det var vid efterföljande session, den 18 februari, som skomakarparet infann sig tillsammans, utan ombud, och hävdade sin rätt att företräda sig själva vid rättens förhandlingar.

Avslutningsvis ger ärendet inblickar i en central aspekt av tidens sociala interaktioner, nämligen betydelsen av materialitet i desamma. När hovets människor interagerade med varandra och andra skedde det ofta genom och i anslutning till materialitet i form av deras egen och andras egendom. Detta syns i fallet med hovbetjänterna, där deras hantering av och ansvar för – möjligen, fast aldrig uttalat, stöld av – kunglig egendom i form av silvertallriken stod i centrum. En annan form av interaktion genom materialitet var att delar av hovpersonalens lön utbetalades i natura; betjäningen fick exempelvis tyg för sina föreskrivna hovdräkter och uppvaktningen serverades mat och tilldelades vax- eller stearinljus (alltefter rang) under sina tjänstgöringsperioder vid hovet.³⁹

I fallet med skomakarparet återfinns social interaktion genom materialitet i en tredje form: som betalning i ekonomiska transaktioner. Till jungfru Anna Sjöholms försvar anfördes nämligen att skomakarparet av silvertvätterskan i livstiden, såsom en ”afbetalning” av det hon var skyldig dem, fått ”en swart siden kjortell”.⁴⁰ Sidenkjorteln var inte nödvändigtvis avsedd att användas av skomakarhustrun eller någon annan i hushållet; den representerade en ekonomisk transaktion och ett fortsatt ekonomiskt värde som skomakarparet i sin tur kunde

³⁷ 11/2 1780, Nedre Borggården. Slottsarkivet i Stockholm.

³⁸ Ärendet griper in i diskussionen om det publika bortom hemmet och det privata inom hemmet som manliga respektive kvinnliga sfärer i tidigmodern tid, i förlängningen förhållandet mellan normativa ideal och vardaglig (och faktisk) praktik. Se Amanda Vickery, ”Golden Age to Separate Spheres? A Review of the Categories and Chronology of English Women’s History”, *The Historical Journal*, 36 (1993); Bob Pierik, *Urban Life on the Move: Gender and Mobility in Early Modern Amsterdam* (Amsterdam 2022) s. 23–33.

³⁹ Asker (2022) s. 71. John Styles visar att tjänstefolk i England på liknande sätt ofta fick ”clothes in addition to their cash wages as part of their hiring agreement” (för den inre betjäningen avsåg detta ofta de livréer som de av sina arbetsgivare var ålagda att bära). John Styles, *The Dress of the People: Everyday Fashion in Eighteenth-Century England* (New Haven 2007) s. 295–301.

⁴⁰ 17/12 1779, Nedre Borggården; 4/2, 18/2, 25/2 1780, Nedre Borggården, Slottsarkivet i Stockholm. Skomakarparet bekräftade gåvan/avbetalningen men svarade att kjortelns värde var beaktat i det begärda beloppet.

omsätta, antingen genom att sälja eller pantsätta kjorteln eller genom att omsätta dess värde i en bytestransaktion.⁴¹

Hovjunkaren och källarmästarens rumshyra

Förskäraren som på Hilleströms målning är i färd med att lägga för prinsessan Sofia Albertina är med största sannolikhet Leonhard von Hauswolff. Han var vid tiden för målningens tillkomst (och för denna studie) hovjunkare och del av kungens uppvaktning. Han steg sedermera i graderna som härold, rikshärold, ceremonimästare och slutligen – år 1802 – överceremonimästare. Såsom hovjunkare återfinns han 1780 som en av Nedre Borgrättens assessorer; han tjänstgjorde vid tre av de fyra sessionerna i februari månad (vid den fjärde sessionen, den 25 februari, anmälde han frånvaro på grund av opasslighet).⁴²

Den 3 februari infann han sig själv, såsom svarande (och adelsman), vid Övre Borgrätten, kallad av källarmästaren Petter Fogelmarck. Ärendet avsåg en skuld på 66 2/3 riksdaler specie, som källarmästaren hävdade som ersättning enligt kontrakt för rum som hovjunkaren å kammarherren och överstelöjtnanten Philip von Thuns vägnar hade hyrt för tre månader under riksdagen i huvudstaden 1778–79.⁴³ Problemet var att kammarherren sedermera ”icke welat erkänna thet nu i fråga warande och omtwistade hyres Contract”. Källarmästaren vände sig därför till mellanhanden för att få skulden reglerad: såsom kammarherrens ombud (och, ehuru osagt, den som troligen undertecknat kontraktet) var, enligt källarmästaren, hovjunkaren ”sielf för Contractets upfyllande answarig”. Hovjunkaren infann sig för att rentvå sig och förklara att kammarherren ”nyttjat” de av honom hyrda rummen och därmed ”erkjänt” kontraktet, att han själv därför var ”till alla delar skilgd från alt därutaf flytande answar”, och att ”Herr Kammarhn von Thun men ej han, wore den rätta man till hwilken han [källarmästaren] borde sig hålla”.⁴⁴

⁴¹ Så visar Renata Ago ifråga om materialitet i det tidigmoderna Rom att särskilt kvinnors konsumtion och ägande ”tended to be made up primarily of goods that were easy to convert into money” – däribland just kläder och textilier. Renata Ago, ”Gender, Material Culture and Urban Experience in Early Modern Rome”, i Deborah Simonton (ed.), *The Routledge History Handbook of Gender and the Urban Experience* (New York 2017) s. 258 (citat). För motsvarande förhållanden i England, se Styles (2007) s. 163: ”Plebeian women may have prized stylish clothes, but they were the items in their wardrobes most likely to be pawned when personal circumstances changed”.

⁴² 4/2, 11/2, 18/2, 25/2 1780, Nedre Borgrätten. Slottsarkivet i Stockholm. Om Hauswolff på målningen, se Vahlne (1998) s. 594.

⁴³ Vem denne Philip von Thun var är ännu oklart. Någon sådan på Riddarhuset introducerad ätt fanns inte. Det rör sig sannolikt om en utländsk adelsman (i Österrike fanns exempelvis den riksgrevliga ätten von Thun und Hohenstein). Han kan ha hört till ett främmande hov och en främmande armé (möjligen hade han en koppling till en ambassad i Stockholm), vilket skulle förklara behovet av en mellanhand för rumsbokningarna (liksom att han inte själv infann sig vid rätten).

⁴⁴ 3/2 1780, 17/2 1780, Övre Borgrätten. Slottsarkivet i Stockholm. Rätten dömde till hovjunkarens fördel.

Ärendet rörde sålunda en fordran och det har kategoriserats som interaktion mellan hög och låg samt mellan hov och stad. Ifråga om interaktionen mellan hög och låg är ärendet mindre sammansatt än ärendet med hovbetjänarna och silvertallriken. Hovjunkaren hade ingen myndighet över källarmästaren i kraft av sitt ämbete; hans likafullt tydliga överordning vilade i hans högre värdighet såsom adelsman. Ifråga om interaktionen mellan hov och stad rör det sig återigen om en interaktion av ekonomisk art: en transaktion där stadens källarmästare erbjöd en tjänst – rum att hyra – som hovets hovjunkare såsom mellanhand och mot överenskommen (men nu omtvistad) ersättning tog i anspråk.

Ärendet exemplifierar ytterligare en aspekt av tidens sociala interaktion, nämligen det rumsliga och frågan *var* sociala interaktioner ägde rum. Denna aspekt återfinns i ärendena med hovbetjänarna och skomakarparet. I det förra har hovet framhållits som en av Stockholms sociala tummelplatser där människor från olika sammanhang samlades, agerade och interagerade; i det senare har den nära rumsliga samvaron mellan hovets och stadens människor framträtt i persongalleriet kring silvertvätterskan, men också i stadens människors rörelser kring hovets rumsligheter, med änkan Lyrmans besök hos silvertvätterskan ute på Drottningholm. Sedlighetsärendet med änkedrottningens konditor, Anton Aubert, och pigan Louisa Fredrica Mathsdotter ger liknande inblickar. Som nämnts bodde pigan hos sin släkting, hustru Greta Christina Sefwring, på Norrmalm. Protokollen ger mer information. Hustrun bodde närmare bestämt ”i Jacobs Bergs gränd” (dagens Jakobsbergsgatan, öster om Regeringsgatan). Det var, fortsätter protokollet, där som pigan först ”råkat” hovkonditorn, och det var ”thärstädes” som han, ”under föregifwande utaf att vara ogift, hänne [...] lägrat”. Här blir den rumsliga interaktionen mellan hov och stad synnerligen konkret: hovets konditor besökte stadens hustru där han lärde känna den i staden besökande pigan.⁴⁵

I ärendet med hovjunkaren och källarmästaren, avslutningsvis, framträder konturerna av de större rörelser i huvudstaden som händelser som en riksdagskallelse innebar. När riksdagar samlades intensifierades det urbana livet, såväl politiskt som socialt och ekonomiskt. Här är alltså ett eko av den typ av händelser och särskilda förhållanden som studien genom sitt val av år 1780 sökt undvika. Hovets och stadens vardag bröts. Tillresta riksdagsmän och de många andra som hade anledning och intresse av att infinna sig i staden rörde sig i och kring stadens mer eller mindre offentliga platser och verksamheter – från hovet och ständernas lokaler till krogar, teatrar, kaffehus, klubbar och torg.⁴⁶ Vårdshus och andra tillfälliga inackorderingar var del av denna geografi. Hos källarmästaren huserade (och interagerade) säkerligen fler riksdagsbesökare än kammarherren. Petter Fogelmarcks vårdshus hette *Stockholms Våpen* och låg vid Mosebacke på Södermalm (på den plats där *Södra Teatern* ligger idag). Detta var ett populärt tillhåll – ett, som det har formulerats,

⁴⁵ 4/2 1780, Nedre Borgrätten. Slottsarkivet i Stockholm. Gatunamnet Jakobsbergs gränd försvann med Jakobsbergsgatans dragning 1857–58. Nils-Gustaf Stahre et al., *Stockholms gatunamn* (Stockholm 2022) s. 178.

⁴⁶ Karin Sennfeldt, *Politikens hjärta: Medborgarskap, manlighet och plats i frihetstidens Stockholm* (Stockholm 2011) s. 13–14.

”förlustelseställe” – och här befann sig alltså kammarherren blott några stenkast från Kornhamnstorg och riksdagens alla rumsligheter på Stadsholmen.⁴⁷

Med sitt begränsade underlag kan denna förstudie endast ge ögonblicksbilder som dessa av människors rörelser. Med ett större underlag kommer rörelsemönster och centrala platser att framträda tydligare. Forskare som Robert Shoeman och Bob Pierik har med utgångspunkt i rättsliga material rekonstruerat sådana rörelsemönster i det urbana rummet (i London respektive Amsterdam) genom att i ofta fragmentariska vittnesmål och utsagor sammanställa och kartlägga var människor befann sig, när, med vem och varför. Studier som dessa har kunnat påvisa vardagliga rörelsemönster i det urbana rummet liksom skillnader beroende på variabler som genus och klass. Staden hade en socialt bestämd geografi och en socialt bestämd tidsrytm, där människor av olika klass och genus rörde sig på olika platser, längs olika vägar, vid olika tider. Fallen vid borgrätterna exemplifierar sådana rörelser och rumsligheter: i hovets praktfulla salar, silverkammare, fatbur eller sommarslott, i egna och andras bostäder, i hantverksbodar och på vårdshus, kring stadens stråk och malmar.⁴⁸

Vid hovet

Pehr Hilleströms målning har befolkats. Den med hovdräkt och pudrad peruk upphöjde hovjunkaren och – där, vid den kungliga taffeln, nyårsdagen 1779 – tjänstgörande förskäraren Leonhard von Hauswolff, med övriga avbildade delaktig i det ceremoniella skådespel som målningen vill avbilda, har placerats in i det avsevärt större, bredare och mer komplexa sociala kosmos som vardagen vid det gustavianska hovet utgjorde. Där fanns hovbetjänterna som trängdes kring den kungliga taffeln med den där silvertallriken från den kungliga silverkammaren. Där fanns silvertvätterskan från det kungliga sockerbageriet, vars ogifta system kom i trångmål med ett stadens skomakarpar. Där fanns källarmästaren vid vars vårdshus måhända någon av de förnäma herrar, avbildade kring den kungliga taffeln eller osynliga bland de tillresta åskådare som fyllde gemaken, logerade (måhända – åter till Hauswolff – i ett av hovjunkaren ordnat och förhyrt rum).

Och där fanns en hovmålare som slarvade med förmyndarskapet för den avlidne hovträdgårdsmästarens dotter, en hovköksmästare som inte längre ville ta

⁴⁷ Svante Jansson, ”Släkterna Fogelmar(c)k”, 20, <http://www.elfbrink.se/wp-content/uploads/fogelmark.pdf> (hämtad 2023-08-07). Om Mosebacke som ett ”förlustelseställe” på 1700-talet, se Claës Lundin & August Strindberg, *Gamla Stockholm: Anteckningar ur tryckta och otryckta källor* (Stockholm 1882) s. 106.

⁴⁸ Robert B. Shoemaker, ”Gendered Spaces: Patterns of Mobility and Perceptions of London’s Geography”, i J. F. Merrit (ed.), *Imagining Early Modern London: Perceptions and Portrayals of the City from Stow to Strype 1598–1720* (Cambridge 2001); Bob Pierik, ”From Microhistory to Patterns of Urban Mobility: The Rhythm of Gendered Mobility i Eighteenth-Century Amsterdam”, in Gudrun Andersson & Jon Stobart (eds.), *Daily Lives and Daily Routines in the Long Eighteenth Century*, (New York 2022). Se även Pierik (2022). För ytterligare exempel, se Simonton (2017), ss. del 2 (”Space, Place and Environment”), med bidrag om Storbritannien, Spanien, Finland och Italien.

ansvar, en hovkonditor som gjort en piga på besök hos en släkting på Norrmalm med barn, hans hustru som fått nog och ville skiljas, en guldsmed som kallades in för att värdera kunglig egendom, en vaktmästare och en fyrvaktare som en afton fick extra arbetsuppgifter i slottets paradvåning, en fatburspiga som hette Greta och som hovauditören approcherade angående oklarheter kring beståndet i den kungliga linnekammaren, en tobaksarbetare som blev förgrymmad på sitt ombud, en missnöjd hovpredikant som skrev förgripliga ord på överhovpredikantens predikoschema, en falckenär som tvistade med en kryddkrämare, en ullkammarhustru som inte protokollfördes vid namn, en strumpvävaränka som en dag begav sig till Drottningholm, en kammarherre av ännu oklar nationalitet som rörde sig mellan Katarinaberget på Södermalm och Stadsholmen, och många, många andra. Allt detta under en enda månad vid hovet.

Hovets vida cirklar och sociala interaktioner – mellan hög och låg, män och kvinnor, hov och stad, allt om vartannat – finns där, i de båda borgrätternas arkiv.